

Arkki diakonit arkki diakonien jälkeen: Suomen evankelisluterilaisen kirkon arkki diakonit

Tiivistelmä

Yleisesti ajatellaan, että arkki diakonit katosivat Suomesta reformaation myötä. Kuitenkin luterilaisissa kirkoissa reformaatio johti siihen, että varhaiskirkollinen diakoniavirka yhdistyi pappisviran kanssa, ja pappisvirkaan sisältyi myös diakonisen palvelun tehtävä. Tässä artikkelissa käytetyn aineiston perusteella voidaan osoittaa, että arkki diakonin virka tai virkanimike oli käytössä yhä vuosisatojen ajan, ja käyttö loppui vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen. Luterilaisessa kirkossa arkki diakoni toimi ennen muuta papin tehtävissä reformaation jälkeen, aina 1800-luvulle saakka. Artikkelin tavoitteena on antaa alustava kuva luterilaisen arkki diakonin virkanimikkeen käytöstä Suomessa reformaation jälkeisenä aikana ja nostaa esiin kysymyksiä, jotka vaativat jatkotutkimusta.

Asiasanat: arkki diakoni, diakonian virka, Suomen diakonien historia

Yleinen käsitys on, että arkki diakonit hävisivät Suomesta reformaation yhteydessä. Esimerkiksi kirkon ja papiston historiaa laajasti dokumentoineen Karl G. Leinbergin mukaan Turun arkki diakonin virka lakkasi noin vuonna 1542 (Leinberg, 1903, 13; Perälä, 1908, 26–29; Väisänen, 2001). Vaikka tutkimus on aiemminkin huomannut, että arkki diakoneja oli Suomessa

vielä 1800-luvullakin, varsin laaja kattaus kirjallisuutta ja sanakirjoja on pitkään toistanut käsitystä, ettei heitä ole ollut reformaation jälkeisissä luterilaisissa kirkkoissa (Gummerus, 1909, 563; Cnattingius, 1952, 17; Spinksd, 2022; Daae, 1901, 47; Spectrum, 1981, 79: lemma ”Arkkidiakoni”; Nykysuomen sanakirja, 1951–1961, I:98; Fho: arkedjakne). Seppo A. Teinonen nojasi osittain tähän vallitsevaan käsitykseen kirjoittaessaan teologian sanakirjaansa: Hänenkin mukaansa evankelisesta traditiosta arkkidiakonin saattoi löytää vain Keski-Euroopasta, jossa sellaiseksi toisinaan kutsuttiin suuren kaupunkiseurakunnan toista pappia (Teinonen, 1975, 31).

Mistä kuvattu yleinen tulkinta johtuu, on sinänsä kiinnostava kysymys. Luterilaisissa kirkkoissa kuitenkin juuri reformaatio merkitsi sitä, että vanha kirkollinen diakonian virka sulautui osaksi papin vihkimysvirkaa, ja samalla pappisvirkaan sisällytettiin diakonisen palvelun tehtävä (Malkavaara, 2021, 135). Yksi vastaus kysymykseen löytyy tämän artikkelin keskeisestä tutkimustuloksesta. Tässä artikkelissa hyödynnetyn aineiston perusteella voimme nimittäin osoittaa, että vuosisatoja käytössä ollutta arkkidiakonin virkaa tai virkanimikettä lakattiin käyttämästä vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen.

Oleellista kuvatussa prosessissa oli se, että luterilaisessakin kirkossa arkkidiakoni oli reformaatiokauden jälkeen aina 1800-luvulle saakka ollut ennen muuta pappi. Tuonnempana käy ilmi, millaisissa tehtävissä arkkidiakonit toimivat. Arkkidiakoni ei siis ollut diakoni varsinkaan siinä merkityksessä, jollaisena diakonian tehtävä alettiin luterilaisuudessa ymmärtää 1800-luvun puolimaista lähtien. Tämä osaltaan selittää sen, miksi arkkidiakoni kävi nimikkeenä paitsi tarpeettomaksi myös kirkkopoliittisesti käyttökelvottomaksi. Semminkin kun moderni diakoniakysymys alkoi samaan aikaan myötä sukupuolittua; diakonian piirissä professionalisoituminen alkoi tarkoittaa vähitellen uudenaikaisen kirkollisen naisammatin – diakonissan – syntymistä (Markkola, 2002, 57–61, 63).

Tässä artikkelissa tavoitteenamme on näin ollen sekä tarkentaa että korjata arkkidiakoneja luterilaisessa Suomessa koskevaa tietämystä. Tavoitteena on luoda alustava mutta ei lopullinen yleiskuva luterilaisen arkkidiakonin virkanimikkeen häilyvistä esiintymistä reformaation jälkeisessä Suomessa. Samalla hahmottuu joukko kysymyksiä, jotka haastavat jatkotutkimuksiin.

Tutkimus perustuu laajaan lähdeaineistoon, josta osa – kuten vanhempi osa tuomiokapitulien pöytäkirjoista – on painamatonta digitoitua alkuperäisaineistoa. Hyödynnämme myös teemaa valaisevaa kirjallisuutta sekä

erityisesti pappis- ja teologimatrikkeleita. Aineiston kokoamisessa ja analysoimisessa olemme voineet hyödyntää yhä laajenevaa digitaalista tietovarantoa ja tiedonlouhinnan mahdollisuuksia.¹ Tähän on yhdistynyt perinteinen lähdeyöskentelytapa, jossa on korostunut lähteiden tietojen yksityiskohtainen läpikäynti, monet viitetarkistukset sekä näiden huolellinen luettelointi. Tutkimus on siis luonteiltaan dokumentoiva ja kuvaileva. Lähteiden analyysissä on lisäksi mukana historialliskvalitatiivinen ote, jossa laajaa lähdeaineistoa valaistetaan aikahistoriallisessa kontekstissään.

Suomen arkkidiakoneista ei juuri ole aikaisempaa tutkimusta. Hieman taustatietoa tuo hiljattain julkaistu tutkimus nykyisen Ruotsin valtion alueen arkkidiakoneista, olihan Suomi osa kyseistä valtiota aina vuoteen 1809 asti (Ryökäs, 2022). Se kuitenkin osoittaa vain sen, että kyseinen nimike tunnetaan harvoissa yhteyksissä ja jokseenkin pelkästään vain 1600-luvun aineistoissa.

Arkkidiakonin virka myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa

Arkkidiakonin virka oli myöhäiskeskiajalla yleinen kirkollinen virka tuomiokapituleissa. Suomen ainoaan hiippakuntaan Turkuun perustettiin tiettävästi vuonna 1398 uusi prelatuuri (korkea pappisvirka), jota kutsuttiin arkkidiakonin (archidiaconus) viraksi (Forsström, 1898, 263). Reformaation jälkeen eivät Ruotsin kirkossa säädöstekstit tunteneet arkkidiakonia, yhtä poikkeusta lukuun ottamatta: Vuoden 1575 Nova Ordinantiassa ohjeistetaan kapitulien kokoonpanosta mainiten virka nimikkeellä ”archidiaconus” (Handlingar, 1872, 337). Tämä säädösteksti ei kuitenkaan jäänyt pysyvästi voimaan vaan kumoutui jo muutaman vuoden päästä. Esimerkiksi Turun tuomiokapitulisääntö 1600-luvun alkupuolelta ei maininnut arkkidiakonia kapitulin jäsenenä (Parvio, 1964), eikä 1600-luvun alussa Turussa ollut tuomiokapitulissa virkaa nimikkeellä ”archidiaconus” (Holmquist, 1908, 24–25).

Viimeisimpänä – ja samalla jo reformaation jälkeiseen aikaan lukeutuvana – Turun arkkidiakonina K. G. Leinberg (1895, 35) mainitsi Petrus Sillän, joka kuoli joko 1541 tai 1542. Ainakin ensin mainittu vuosi on varmennettavissa, sillä toimiessaan kirjurina Turun tuomiokapitulissa Mikael Agricola kirjasi tietoja muun muassa arkkidiakonin suorittamista maksuista vuodelta 1541. (Knuutila & Mäkelä-Alitalo, 2007, 212.) Näistä tiedoista eteenpäin kokonaiskuvaa henkilöistä on vaikeaa hahmottaa.

Arkkidiakonin virkaan Turun hiippakunnassa liittyvä prebenda on Leinbergillä (1895, 35–36) selvitettyä hieman pidemmälle: Sillän kuoleman jälkeen kuninkaan kirjuri Hans Thomason sai läänityskirjeen 6.12.1544, ja juridiikan tohtori Anders Olofsson omisti 1551–1553 tämän prebendan. Palkkatilan myöhemmästä jatkosta ei ole tietoa, mutta on oletettavaa, että prebenda oli irrotettu arkkidiakonaatista.

Kuvattuun kohtaan arkkidiakonin viran historia Suomessa on varsin selvä. Tämän jälkeen 1500-luvun puolivälissä Suomessa ei ilmeisesti ollut hetkeen yhtään arkkidiakonia. Turun Sillän kuoleman jälkeen ei myöskään vuonna 1554 perustetussa Viipurin hiippakunnassa liene ollut näin nimetyn viran haltijaa (Heininen, 2005, 13–16). Mutta tilanne muuntui nopeasti.

Arkkidiakonit Turun hiippakuntakaupungissa

Ensimmäinen reformaation jälkeisen ajan arkkidiakoni oli Turun seurakunnan Melchior Eschlii Kennitius (TPM). Hän oli kappalaisen tehtävässä vuosina 1590–1593. Kennitius ei kuitenkaan ollut ensimmäinen luterilainen kappalainen Turussa, vaan Simon Sigfridi, josta on maininta vuosilta 1557–1561 (Leinberg, 1903, 240). Sigfridin kohdalla ei tosin ole lähdemainintaa arkkidiakonin nimikkeen käytöstä. Kennitiuksen jälkeen tunnetaan lukuisia arkkidiakonin nimikkeen kantajia Turussa. Yleisesti ottaen nimikkeen käytössä oli epäyhtenäisyyttä. Turun seurakunnan kappalaista kutsuttiin toisinaan arkkidiakoniksi ja toisinaan tällaista ilmaisua ei löydy. Molempia nimikkeitä esiintyy runsaasti eri dokumenteissa.

Turun seurakunta jakautui ruotsalaiseen ja suomalaiseen seurakuntaan vuonna 1698, jonka jälkeen nimike ”ärkediakon” yhdistyi ruotsalaisen seurakunnan kappalaiseen (Nikula, 1972, 694–695, 696).² Nimike oli käytössä ruotsalaisen ja suomalaisen seurakunnan yhdistymiseen vuoteen 1844 saakka, ja nimenomaan vanhemmalle kappalaiselle (Colliander, 1910, 720–721). On huomattava, että tätä nimikkeiden välistä kytköstä ei siis kuitenkaan ole dokumentoitavissa kuin osalle kappalaisista, lukuisten kappalaisten jäädessä ilman nimikkeen löytymistä dokumenteista.³

Taulukossa 1 on *listaus tunnetuista arkkidiakoneista Turun hiippakunnassa*. Taulukon viimeisen sarakkeen viitteissä annetaan ensin arkkidiakoniin viittaavan ilmaisun käyttäjät ja merkinnän ”ei ÄD” jälkeen ne, joissa henkilö on ilman tätä nimikettä.

Taulukko 1. Arkkidiakonit Turun hiippakunnassa.

Vuosi- tieto	Nimi	Yo.- vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1590– 1593	Kennitius, Melchior Eschlii			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832: 49, 150.
1602	Salomon Christophori			TPM; Leinberg, 1903:245; Strandberg, 1832:49.
1635– 1639	Carstenius, Henricus Henrici			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:50; Leinberg, 1903:248.
1639– 1651	Falander, Ericus Matthiae			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:50; KPPM:625; Leinberg, 1903:248
1647– 1659	Hornick, Georgius Johannis			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:50.
1659– 1665	Arctopolitanus, Gabriel Gregorii			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:50, 198.
1678– 1691	Hasselqwist, Andreas benedicti			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:50; Lagus, 1889:120.
1680– 1684	Scheferus, Johan			TPM; Strandberg, 1832:50; Fant&Lästbom, 1842:454; Lagus, 1889:130.
1691– 1700	Netzelius, Magnus Erasmi			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:51.
1700– 1710	Wargentin, Wilhelmus Wilhelmi			TPM. – Ei ÄD: Strandberg, 1832:51.
1711– 1716	Bange, Andreaa Aboens.	1688/ 1689	ÅSFsml:1. kappalainen ja arkkidiakoni	TPM; YM, 3539. Nimen kirjoitusasuna Anders Bange; Strandberg, 1832:51; Lagus, 1890:233:.
1722	Hornberg, Johan	1699	ÅSFsml: 1. kappalainen ja arkkidiakoni	Strandberg, 1832:51; Akiander, 1868:113; Lagus, 1890:293; YM, 4396.
1729	Amnelius / Amnell, Johan	1711	ÅSFsml: ”2. kappalainen 1722, arkkidiakoni (1729)”.	YM, 5171.
1733	Frosterus, Jacobus Zacharie			Lagus, 1890:362.

(Taulukko 1 jatkuu edelliseltä sivulta.)

Vuosi-tieto	Nimi	Yo.-vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1734	Friberg, Jonas Martinus Nicolai			Tieto epävarma: Leinberg, 1893:289: ”Adjunctus archidiconi”; Lagus, 1891:415 ”kaplansadjunkt I Åbo”.
1741	Lebell, Michael Ostrob.			Lagus, 1891:430.
1749	Hartman, Gustaf Gabriel	1732	ÅSFsml: ”1. kappalainen 1746, arkkidiakoni (1749)”	YM, 5906.
1750	Wetterblad, Andreas Nicolai			Lagus, 1891:433; Leinberg, 1893:275.
1758	Arenius, Märten	1731	ÅSFsml: ”2. kappalainen siellä 1742, arkkidiakoni (1758)”	TUSÅ 16.7.1774, 7; YM, 6155; Tieto vuodelta 1784: ”V.Pastor och Archi-Diaconus”, TUSÅ 22.7.1784, 8. – Ei ÅD: Lagus, 1892:412.
1774	Brunerus, Johannes			Wasastjerna, 1879:184.
	Dahlgren, Jonas			Wasastjerna, 1879:184: Mainitsee Johannes Bruneruksen puolison isänä: ”Arkkidiakonus”.
1796	Rosenback, Erland	1782	ÅSFsml: 2. kappalainen 1794 ja arkkidiakoni 1796	Strandberg, 1832:53; Colliander, 1910:722; ÅT 30.8.1800, 3; YM, 9954.
1806	Nordqvist, Matias	1777	ÅSFsml: ”1. kappalainen 1795 ja arkkidiakoni 1806, sai korkean iän takia viransijaisen 1835”, kuoli 1846.	Strandberg, 1832:52; Colliander, 1910:722; ÅU 22.12.1847, 1; Kuolinpesätieto: FAT 2.4.1849, 9; YM, 9523.
1845	Lindholm, Johan Pehr	1821	ÅSFsml: ”Arkkidiakoni ja 1. kappalainen 1845”	ÅU 22.12.1847, 1; YM, 13505. Turun viimeinen archidiaconus kuoli uutisen mukaan 11.7.1854. – Ei ÅD: Colliander, 1910:722.

Turun suomalaisen ja ruotsalaisen seurakunnan yhdistyessä vuonna 1844 arkkidiakonin tittelin kerrotaan jääneen pois käytöstä (ÅT 20.11.1844, 2). Näin on ainakin virallinen tieto. Ylioppilasmatrikkelin antama tieto Lind-

holmin tätä myöhemmästä nimikkeestä vaikuttaisi virhekirjaukselta. Sitä kuitenkin tukee lehdistössä olevat tiedot: Lindholmin titteliksi mainitaan ”Arkidiakonus” vuonna 1854 (ÅT 31.1.1854) ja hänen leskeään koskevassa uutisoinnissa saman vuoden joulukuulta nimikkeenä on ”archidiakoni” (ÅU 22.12.1854, 2). Nimikkeen käyttö vaikuttaisi kuitenkin päättyneen tähän vuoteen.⁴

Turun ruotsalaisen seurakunnan viimeinen virallinen arkkidiakoni (eli 1. kappalainen) oli ilmeisesti Matias Nordqvist, joka toimi virassaan pitkään. Jo vuonna 1819 hänelle määrättiin avustaja (”adjunkt hos Archi-Diaconus”, ÅAT 6.2.1819, 1), viransijaisen hän sai 1835 (YM, 9523) ja kuoli 92-vuotiaana 1849 (ÅU 11.4.1846, 3). Kuolintiedotteessa nimikkeenä on mainittu ”Archi-Diaconus”. On jonkin verran epäselvää, missä vaiheessa hänet yhdistettiin nimikkeeseen ”arkkidiakoni”, sillä paikallinen sanomalehti kutsui häntä kappalaiseksi vielä 8.11.1806 (ÅT 8.11.1806, 3), mutta kuukautta myöhemmin jo nimikkeellä ”archidiaconus” (ÅT 6.12.1806, 3). Ylioppilasmatrikkelin mukaan hänestä oli tullut ensimmäinen kappalainen jo 1805. Kyse lienee kuitenkin virheestä ylioppilasmatrikkelissa, sillä lehtitiedon mukaan hänen edeltäjänsä olisi ollut arkkidiakonina vielä vuoden 1806 huhtikuulla (ÅT 23.4.1806, 1).⁵

Turun tietojen perusteella arkkidiakonin titteli oli jatkuvassa käytössä vuosisatoja, mutta sen käyttö vaikuttaa epäyhtenäiseltä ja osin sattumanvaraiselta. Selkeää ja yhtenäistä virkanimen käyttöä ei Turun tiedoista ole löydetty, ja nimikkeen käytön lopettamisestakin tiedot ovat ristiriitaisia. Nimike ei kenties yhdistynytään itse johtavan kappalaisen virkanimikkeeseen vaan sen käyttöön vaikuttivat muut tekijät. Tämä tarkentuu muiden hiippakuntien tarkastelulla.

Viipurin hiippakunnan arkkidiakonit

Viipurin hiippakunnan perusti Kustaa Vaasa vuonna 1554. Kyse oli alkuun puhtaasti valtopoliittisesta operaatiosta, lähinnä kirkollisen vallan hajauttamisesta. Varsinainen hiippakuntahallinto kehittyi vasta vähitellen. Tuomiokapituliksi sen johtoa ryhdyttiin kutsumaan vasta 1500-luvun lopulla ja sinettinsä se sai vasta 1600-luvun alussa. Uuteen hiippakuntaan kuului Savo, Karjala, Porvoon lääni eli itäinen Uusimaa ja Hollolan kihlakunta (Itä-Häme) (Heininen, 2005, 13–14, 20–21).

Arkkidiakonien kytkeytyminen Viipurin hiippakuntaan ei ole yhtä selkeä kuin Turun osalta oli laita. Tiedot Viipurin seurakuntien virkanimikkeistä eivät ole kattavia, koska arkistoja on tuhoutunut, mutta yksittäisiä mainintoja arkkidiakoneista on 1600-luvulta alkaen. Kirjalliset lähteet ovat Viipurin osalta epätarkkoja. Esimerkiksi Collianderin (1910, 801) mukaan Viipurin tuomiokirkon ensimmäistä kappalaista ”1720-luvulta alkaen nimettiin ’arkkidiakonin’ nimellä”. Nimikkeen käytöstä löytyy kuitenkin dokumentaatiota jo aikaisemmilta vuosilta.

Käyttö näyttää Viipurissa jatkuneen, vaikka hiippakunnan keskus siirtyi Uudenkaupungin rauhan jälkeen 1723 Porvooseen (Heininen, 2005, 73–74). Todennäköinen syy lienee se, että Viipurissa säilyi luterilaista kirkollista hallintoa Pietarin kirkollisen keskuksen hallinnan alla, Viipurin konsistorina (Rein, 1842, 24). Kyseinen nimike oli käytössä nykyisin tuomiokapitulina tunnetun hiippakunnan keskushallinnon tehtävien hoitajana myös tuon ajan Ruotsissa. Niinpä esimerkiksi elokuussa 1712 Viipurin konsistori oli vetäytynyt sodan jaloista Turkuun ja pappisvihkimys suoritettiin siellä (Askmark, 1943, 177.) Tuolloin vihittiin muun muassa myöhempi Porvoon arkkidiakoni Paul Krogius. Uudempi Viipurin konsistori toimi Uudenkaupungin rauhan jälkeisenä aikana vuodesta 1721 Venäjän Pyhän synodin alaisena, mutta vuodesta 1735 alkaen se ja Haminan konsistori olivat Viron, Liivinmaan ja Suomen asiain keisarillisen oikeuskollegion alaisuudessa paria lyhyttä keskeytystä lukuun ottamatta (Väänänen, 1975, 17–29; Arkistojen portti, Vanha Suomi).

Viipurin konsistori lakkautettiin 1811, mutta lakkautuspäätös toimeenpantiin vasta 1812 (Rein, 1842, 24; Väänänen, 1975, 28–29). Akianderin (1869, 401) paimenmuiston mukaan arkkidiakonin nimikkeen käyttö olisi (lakkauttamisen seurauksena) päättynyt 1800-luvun alkupuolella ruotsinvallan aikaisten työntekijöiden kuoltua. Myös tämä tieto nimikkeen käytön lopettamisesta on epätarkka, vaikka vastaava päättymistieto löytyy myös Collianderilta (1910, 801). Tutkimuksessa ei ole löytynyt dokumenttia, joka olisi yhdistänyt mainitut (ensimmäinen kappalainen / arkkidiakoni) nimikkeet toisiinsa. Sen sijaan on löydettävissä merkittävä osa Viipurin tuomiokirkko-seurakunnan ensimmäisiä kappalaisia, joita on kutsuttu arkkidiakoneiksi, aina 1800-luvun lopulle asti. Taulukossa 2 on *listaus tunnetuista arkkidiakoneista Viipurin hiippakunnassa*.

Taulukko 2. Arkkidiakonit Viipurin hiippakunnassa.

Vuosi- tieto	Nimi	Yo.- vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1634	Ulvichius, Bartholomæus Jonæ			Akiander, 1869:234.
1682	Herkepaeus, Pehr	1673	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, U346; Akiander, 1869:163 ja 421.
1690	Falck, Johan	1675	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 2400; Akiander, 1869:234 ja 421.
1693	Winblad, Krister	1681/ 1682	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 2952.
1702	Hoppenstong, August	1694	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, u514; Akiander, 1868:415; Akiander, 1869:417; Lagus, 1889:270.
1708	Ristelius, Samuel	1697	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 4275; Akiander, 1869:417; Lagus, 1889:289.
1718	Alopaeus, Samuel			Akiander, 1869:279.
	Krogius, Samuel	1741		YM, 7094; Akiander, 1868:339. Akiander, 1869:417; Maininta myös Lindeqvist, 1889:22–23; Väänänen, 1975:70. – Ei ÄD: YM, 6764.
1752	Alopaeus, Magnus	1734	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 6067; Akiander, 1869:418 ja 422; Lagus, 1889:426. Maininta arkkidiakonina myös Kalm, 1754:4.
1755	Allenius, Johan	1742	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 6870; Akiander, 1869:418–9 ja 422.
1758	Beriche, Fredric	1751	”tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 7593; YM, 10104; Akiander, 1869:419; Colliander, 1918:857.
1776	Corsberg, Anders	1744	”Tuomiokirkon kappalainen (arkkidiakoni)”	YM, 6999; Akiander, 1869:419; Colliander, 1910:801; Väänänen, 1975:67.
1794	Ignatius, Bengt Jakob			KPP:806; Turun tuomiokapitulini pöytäkirja 5.11.1794, 394, §5. ÄT 3.2.1794, 3. – Ei ÄD: YM, 9323.

(Taulukko 2 jatkuu edelliseltä sivulta.)

Vuosi- tieto	Nimi	Yo.- vuosi	Lisätieto matrikelissa	Viitattu
1802	Dahl, Abraham	1797	”Viipurin vt. arkkidiakoni ja sairashuoneen saarnaaja siellä 1802”	YM, 11131; Colliander, 1910:801; Colliander, 1918:856; Väänänen, 1975:255.
	Penzelius, Adolf			nimikkeellä ”Viipurin 1. kappalainen 1817”: YM, 9856; FAM 6.2.1835, 1:”Archidiaconus och Förste Kapellanen”; Colliander, 1910:801; Väänänen, 1975:261.
(1834)	Wirenus, Gustaf Wilh.			FAT 27.10.1835, 2; Akiander, 1869:220; Colliander, 1910:801.
(1838, 1845, 1856)	Hougborg, Sven Bror			Vuodelta 1838: WAB 5.1.1838, 1; Vuodelta 1845: KSW 19.4.1845, 1: ”Archidiaconus”; Vuodelta 1856: W 5.9.1856, 4; Kuoli helmikuussa 1875, edelleen kantaen nimikettä nimikettä archidiaconus: PL 1.3.1875, 3; Colliander, 1910:801.
(1876– 1884)	(Masalin, Bror Karl)			Colliander, 1910:801. Lisätieto Masalinin kohdalla suluissa: ”virka lakkautettu”.

Uudenkaupungin rauhassa elokuussa 1721 Viipuri siirtyi osaksi Venäjän keisarikuntaa. Lisäksi Vanha Suomi liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812 ja Viipurin konsistori lakkautettiin. Nämä siirtymät eivät näytä aiheuttaneen epäjatkuvuutta arkkidiakonin nimikkeeseen käytössä. Lehtitietojen mukaan usuinakin virkaan tulleet Porvoon hiippakunnan papit Penzelius, Wirenus ja Hougborg tunnettiin Viipurissa arkkidiakoneina, viimeksi mainittu vielä vuoden 1875 kuolinuutisessakin. Lienee mahdollista, että kapitulin virallinen linja ja käytännön tilanne seurakunnassa ja arjen käytännöissä erkaantuivat toisistaan. Lehtitietojen ilmaukset saattoivat siten heijastaa pelkästään nimikkeeseen käyttöä. Tämä käytäntökin vaikuttaa vaihdelleen jopa saman vuoden sisällä.⁶

Hougborgin kuoleman jälkeen 1875 hänen virkansa järjesteltiin uudelleen siten, että kaupunkiin tuli kolme kappalaista (WT 9.3.1875, 1). On epäselvää, missä määrin tämä muutos vaikutti nimikkeeseen ”arkkidiakoni” käyttöön. Tuomiokapituli ilmoitti vaalisäärnat ”ensimmäiseen kappalaisenvirkaan” pidettä-

viksi alkuvuodesta 1876, ja ensimmäisenä oli Masalin (SWL 20.1.1876, 2). Masalin tunnetaan tätä vuotta myöhemmin Collianderin listauksessa, jossa ovat ”Arkkidiakonit ja ensimmäiset kappalaiset”, listauksen viimeisenä. Mahdollisesti Collianderin tai hänen hyödyntämiensä lähteiden käyttämän luetelonimikkeen takia kansallisbiografiassa Masalin mainitaankin nimikkeellä ”Viipurin arkkidiakoni, 1. kappalainen 25.4.1876”, mutta muuta hänen kytkentäänsä titteliin arkkidiakoni ei enää löydy, ei edes lehtitietona (Kansallisbiografian maininta: KPP, 1781). Kansallisbiografiassa ei kerrota lähdettä ja nimikkeen kirjaus vuodelle 1876 lieneekin virheellinen.

Porvoon hiippakunnan aika

Porvoon hiippakunta muodostettiin, kun Viipuri oli menetetty Venäjälle vuoden 1721 rauhassa. Tämä vaikutti kappalaisen nimikkeeseen: hänestä tuli arkkidiakoni (Akiander, 1868, 104). Ainakin vuonna 1823 vaikuttaa virallisena nimikkeenä olleen yhdistetysti kappalaisen ja arkkidiakonin virka: ”Sacellani ... [i] Domkyrko och Archi Diaconi beställningen” (FAT 31.7.1823, 2). Taulukossa 3 on *listaus tunnetuista arkkidiakoneista Porvoon hiippakunnassa*.

Taulukko 3. Arkkidiakonit Porvoon hiippakunnassa.

Vuosi-tieto	Nimi	Yo.-vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1724	Krogius, Paul	1712	”Porvoon arkkidiakoni ja tuomiokirkon taloudenhoitaja 1724”	YM, 5209; Akiander, 1868:113; Akiander, 1869:151; Hollander, 1874:199; Lagus, 1889:353.
1729	Fortelius, Gabriel	1719	”Porvoon lukion apulainen 1728, historian ja siveysopin lehtori 1732. Samalla Porvoon arkkidiakoni ja tuomiokapitulin jäsen 1729”	YM, 5295; Alopaeus, 1804:401; Akiander, 1868:113; Hollander, 1874:198.
	Wadsten			Alopaeus, 1804:382, mainitsee piispa Paul Krogiuksen äidin isänä, ”Archidiaconus Gabr. Wadsten”. Alopaeus mainitsee samalla Paul Krogiuksen isän, myös nimeltään Paul Krogius, olleen Porvoossa ”archidiaconus och ordin. Ledamot i Consistorio”. Tämä vaikuttaa virhekirjaukselta ja koskee itse Paul Krogiusta.

(Taulukko 3 jatkuu edelliseltä sivulta.)

Vuosi- tieto	Nimi	Yo.- vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1759	Petřejus, Joel Jakob	1745	"Porvoon arkki diakoni 1759"	YM, 7145; Akiander, 1868:113.
1782	Hirn, Anders Vilhelm	1773	"Savon ja Savonlinnan läänin jalkaväkirykmentin pataljoonansaarnaaja 1781–95, samalla Porvoon arkki diakoni 1782"	YM, 9129; Akiander, 1868:113. – Ei ÄD: KPP:592.
1796	Enckell, Karl Henrik	1789	"Porvoon arkki diakoni 1796"	YM, 10495; Akiander, 1868:113; Colliander, 1910:533; Colliander, 1918:1003.
1805	Streng, Jonas (nuorempi)	1784	Uudenmaan jalkaväkirykmentin jääkäripataljoonan ylim. pataljoonansaarnaaja s.v., vakinainen 1798, ero 1807. Samalla Porvoon tuomiokirkkoseurak. kappalainen (arkki diakoni) 1805.	YM, 10092; ÄT 28.12.1805, 2; Colliander, 1910:533. – Ei ÄD: Akiander, 1868:114.
	Aschan, P.J.			FAT 8.1.1822, 1, nimikkeenä nimikkeenä "Archi Diaconus i Borgå"; Sama nimike nimike FAT 23.2.1822, 1; Colliander, 1910:533. – Ei ÄD: Akiander, 1868:114.
1823	Hirn, Johan	1813	"Apulaismessupappi Porvoossa 1821, vt. arkki diakoni 1822, vakinainen 1823"	YM, 12671; Akiander, 1868:114; KPP:596; FAT 15.10.1822; Colliander, 1910:533.
1839	Berner, Anders Emanuel			YM, 14696;; Akiander, 1868:90; Colliander, 1910:533; Colliander, 1918:377. – Ei ÄD: Akiander, 1868:114.
1850– 1852	Stenroth			Lehtitieto, katso tarkemmin tekstissä jatkossa.
1853	Hackzell, Karl Albert			Lehtitieto BT 9.7.1853, 1; Hackzell; ST 16.8.1853, 3.
1854– 1858	Moberg, Karl Peter			BT esimerkiksi 24.5.1854, 1; Akiander, 1868:114; Colliander, 1910:533. – Ei ÄD YM, 16313.

On mahdollista ja myös todennäköistä, että nimikkeen arkkidiakoni käyttö ei katkennut 1800-luvun alussa Bernerin ja Hackzellin välillä, sillä vuosien 1850–1852 lehtitiedoissa mainitaan vt. arkkidiakoni Stenroth jumalanpalveluksen saarnaajana (BT 28.12.1850, 1; BT 11.10.1851, 1; BT 10.1.1852, 1; BT 5.2.1853, 1, Stenroth mainitaan kuitenkin vain nimikkeellä ”Pastor”). Todennäköisesti oli muitakin vt. arkkidiakoniksi kutsuttuja.

Viimeiset maininnat Porvoon arkkidiakonista annetaan lähteissä jonkin verran varioiden. Moberg mainittiin kyllä arkkidiakonina sanomalehden *Borgå Tidning* vuosien 1854–1858 numeroissa. Vuoden alusta aina 22.3.1854 asti hän on tosin vielä ”Domk.[yrkans] Adj.[unkt]”. Ensimmäinen ”Archidiaconus” -maininta hänestä on 24.5.1854, ilmeisesti liittyen hänen astumiseensa kappalaisen virkaan vuoden tuossa vaiheessa. Nimikkeen käyttö jatkui lehdessä ja viimeisin maininta tällä nimikkeellä on 26.6.1858. Lehden ilmestyminen päättyi 30.6.1858 (BT 22.3.1854, 1; BT 24.5.1854, 1; BT 26.6.1858, 1. Uutisointi viimeiseksi jäävässä numerossa: BT 30.6.1858, 1). Sanomalehti *Borgå Bladet* aloitti ilmestymisen 1861, ja ensimmäisessä numerossa Mobergin tittelinä on ”vice pastor”. Kuitenkin 9.2.1861 hän on jälleen ”Archidiaconus” ja sama titteli toistuu muutaman kerran ko. vuoden aikana, viimeisin numerossa 32/17.8.1861, jonka jälkeen tittelinä on ”vice Pastor” (BB 5.1.1861, 1; BB 9.2.1861, 1; BB 17.8.1861, 1; Nimikkeen käyttö alkaa numerosta 35, BB 7.9.1861, 1). Porvoon osalta arkkidiakonin nimikkeen käyttö vaikuttaa päättyneen tähän.

Haminan arkkidiakonit

Haminan kaupunki on ollut arkkidiakonien tyyssijana muutaman vuosikymmenen. Nimike ”archidiaconus” on Haminassa otettu käyttöön vuonna 1752 (Akiander, 1868, 127).

Taulukossa 4 on listaus tunnetuista arkkidiakoneista Haminan kaupungissa.

Taulukko 4. Arkkidiakonit Haminan kaupungissa.

Vuosi-tieto	Nimi	Yo.-vuosi	Lisätieto matrikkelissa	Viitattu
1752	Ignatius, Sigfrid Christoger	1729	"Haminan triviaalikoulun rehtori 1752, samalla arkkidiakoni siellä s.v."	YM, 5671; Akiander, 1868:137; Akiander, 1869:236; Lagus, 1891:395; Väänänen, 1975:143.
1765	Corsberg, Jakob	1755	"Haminan arkkidiakoni 1765"	YM, 7871; myös KPP:805; Akiander, 1868:138; Colliander, 1918:829; Väänänen, 1975:141.
1780	Ignatius, Bengt Jakob	1765	Haminan triviaalikoulun "rehtori 1774, ero 1784, samalla arkkidiakoni ja saks. seurak. kirkkoherra siellä 1780"	YM, 8567; Akiander, 1868:138; Akiander, 1869:236; Väänänen, 1975:102; Väänänen, 2000:19–20, KPP:805.
1790	Europaeus, Peter Adolf	1771	"Haminan arkkidiakoni ja saks. seurak. pappi 1790"	YM, 8966; Akiander, 1868:138; Akiander, 1869:265; Colliander, 1918:1080–1091; Väänänen, 1975:138.
1799	Corsberg, Jakob Johan	1786	"Varapastori 1795. Haminan arkkidiakoni s.v."	YM, 10242; Akiander, 1868:138; Colliander, 1910:81; Colliander, 1918:829.
1808–12	Qvist, Karl Johan	1801	"Haminan arkkidiakoni ja tuomiokapitulin vt. notaari 1808–12. Haminan kaupunkiseurak. kappalainen 1812"	YM, 11553; Akianderin (1868:138) käyttämässä hiippakuntahallinnon muutos: "Archidiaconi"-väliotsikon käsittely päättyy ja väliotsikon "Stadskapellaner" alla Quist on ensimmäisenä; Colliander, 1910:81; Väänänen, 1975:226; Väänänen, 2000:20

Arkkidiakoni Bengt Jakob Ignatius esiintyy myös Turussa Turun ruotsalaisen seurakunnan kohdalla. Kuten yllä todettiin, kyse on kahdesta eri henkilöstä, jolla on täysin sama nimi.

Turun rauhassa 7.8.1743 Hamina siirtyi osaksi Venäjän keisarikuntaa, ja vuoden 1812 järjestelyissä se liitettiin osaksi Suomen suuriruhtinaskuntaa. Haminan konsistori perustettiin 1744 (Ranta, 2000, 7) ja lakkautettiin vuonna 1812 (ÅAT 10.3.1812, 4, kertoo, että Viipurin ja Haminan konsistorien lakkauttamisen ("upplösning") määrännyt määräys oli annettu 26.1./7.2.

1811). Haminan osalta arkkidiakonin nimike näyttää kytkeytyneen suoraan ja selkeästi Haminan statukseen kirkollisena keskuksena.

Yleislinja

Arkkidiakonien toimenkuvista tai tehtävistä löytyy niukasti tietoja. Selkein havainto on, että nimike yhdistettiin johtavaan kappalaiseen, ja tämän mukaisesti toimenkuva oli johtavan kappalaisen toimenkuva. 1800-luvun valtiokalentereista on havaittavissa, että arkkidiakoni toimi sairaaloiden hallintoelimiissä, mutta samalla käy ilmi, että vastaavissa elimissä ei-hiippakunnallisissa kaupungeissa toimi usein myös papiston jäsen.⁷ Sairaalasta vastuun kantaminen ei siten ollut ainakaan leimallisesti arkkidiakonin tehtävä. Kiinnostava erilliskysymys on, missä määrin 1700- tai 1800-luvuilla papistolla oli sellaisia myöhemmin karitatiiviseksi muotoutuneen diakonianäkemyksen mukaisia tehtäviä, jotka 1800-luvun loppupuolelta alkaen on katsottu kuuluneen ennen muuta diakonien ja diakonissojen toimenkuviin.

Hajatietoja arkkidiakonien toiminnasta on säilynyt. Niinpä vuonna 1745 Turussa käytiin keskustelua, tuleeko arkkidiakonin saarnata yliopiston promootion yhteydessä, ja mikä palkkio tästä on maksettava. Lausumista ei voi päätellä, että Turun arkkidiakonit yleisesti olisivat olleet erityisessä kytköksessä yliopistoon (Turun, 1968, 136–137, 152). Sen sijaan on ilmeistä, että arkkidiakoniin kytkettiin arvostusta.

Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että samaan aikaan kun Viipurin diakonissalaitoksessa vihittiin ensimmäinen diakonissa 1.9.1872, kyseisessä kaupungissa oli yhtä aikaa sekä arkkidiakoni (kappalainen) että diakonissalaitoksesta valmistunut diakonissa. Yhteys heidän välillään lienee ollut hyvin ohut, jos sitä oli ollenkaan, sillä diakonissakoulutus kytkeytyi Viipurin saksalaiseen seurakuntaan (Vappula, 2021), ei ruotsalais-suomalaiseen seurakuntaan. Kyseinen kytkös ei siten liene vaikuttanut mitenkään arkkidiakonin nimikkeen käyttöön.

Arkkidiakonin nimikkeen käyttö kytkeytyi siis erityisesti tuomiokirkko-seurakuntiin, ja niissä johtavan kappalaisen virkaan. Arkkidiakonin nimikkeen käyttöönoton varhaisvaiheista on vain hajatietoja. Turun hiippakunnassa nimikkeen käytön alkua on täysin epäselvää. Ajallinen ero katolisen kirkon kauteen ei muodostunut moneksi vuosikymmeneksi, joten muistitiedon välittyminen aikaisemmasta ajasta on mahdollinen selite nimikkeen valinnalle.

Miksi se sitten varsinaisesti otettiin uudelleen käyttöön, jää arvailujen varaan. Myöhemmältä ajalta selkeimpiä ovat Porvoon hiippakunnan ja Haminan konsistorin tiedot, ja niissä nimikkeen muutos näyttää liittyvän seurakunnan statuksen muuttumiseen: kirkon hallinnollisessa keskuksessa kappalainen oli arkkidiakoni. Nimikkeen käyttö alkoi välittömästi hiippakunnallisen hallinnon käynnistyttyä kyseisissä kaupungeissa (Akiander, 1868, 127; Colliander, 1910, 79). Muutos toteutui niin pitkälle kuin olemme voineet dokumentoida sekä kirkon virallisissa elimissä (tuomiokapitulit) että yleisessä kielenkäytössä. On todennäköistä, että Viipurin hiippakunnan osalta menettely seurasi samaa logiikkaa, vaikka ensimmäiset löydökset ajoittuvat vasta 1600-luvulle.

Colliander (1910, 720–721) tekee eron ”nimikkeen” ja ”arvon” välillä: ”Ruotsalaisella seurak:lla oli (v:sta 1659) 2 kappalaista, joista vanhemmalla oli virkanimenä ’archidiaconus’, johonka virkaan ja arvoon viran auki jouduttua nuorempi kpl. aina siirtyi”. On mahdollista, että nimikkeellä viestitettiin jo sen varhaisimmassa reformaation jälkeisessä vaiheessa arvostusta johtavalle työntekijälle. Tällainen menettely on tunnistettavissa Ruotsin 1600-luvun käytänteistä (Ryökäs, 2022). Arvostus selittäisi myös sen, miksi Jonas Andrae Mennanderia kutsuttiin nimikkeellä ”Archi-Diacono”, vaikka hän toimi toisen kappalaisen virassa (”choralis”) Turussa 1692–1705 (Rudeen 1705, 5; TPM). Itse asiassa tästä antavat viitteitä myös ne tiedot, joita on saatavissa nimikkeen käytöstä silloin, kun sen käyttö olisi virallisesti jo pitänyt päättyä.

Nimikkeen käytön loppuminen ajoittuu 1800-luvun puolivälin lähelle, mutta selkeää syytä tai selkeää yhtenäistä ajankohtaa ei ole löydetty. Haminan arkkidiakonin tittelien käyttö päättyi Haminan hiippakunnan toiminnan päättymiseen 1812. Turussa kappalaisten virkojen uudelleenjärjestelyissä nimikkeestä arkkidiakoni oli ilmeisesti virallisesti luovuttu jo vuonna 1844. Nimikkeen viimeisin löydetty käyttö ajoittuu vuoden 1854 loppuun. Porvoon viimeisin arkkidiakonia koskeva tieto ajoittuu kesään 1861, mutta päättymisen ajankohdalle ei löydy selitystä hiippakunta- tai seurakuntahallinnon muuttumisesta. Viipurissa hiippakunnallinen hallinto poistui 1812, mutta viimeisimmän arkkidiakonina tunnetun kappalaisen virka organisoitiin uudelleen vasta vuonna 1875, eikä sen jälkeen nimike enää näyttäisi olleen käytössä. Kun Kuopion hiippakunnan toiminta alkoi vuonna 1851, ei Kuopion kaupunkiseurakunnan kappalaista enää vaikuta kutsuttaneen missään vaiheessa arkkidiakoniksi.⁸

Virallinen nimikkeen käyttö ja pitkän tradition omaava käytäntö ovat luonnollisesti eri asioista. Nimikkeiden käyttö oli muutama vuosisata sitten nykyiseen verrattuna vapaamielisempää. Lehtiesiintymissä on jonkin verran viitteitä siitä, että nimikkeen käyttö oli paikkakunnan arjessa jatkuvaa, vaikka virallisesti siitä oli jo luovuttu. Eräs hyvin pieni yksityiskohta saattaa osaltaan vielä hieman vahvistaa tätä tulkintaa. Kun Suomen valtiokalenterissa 1800-luvun loppupuolella julkaistaviin tietoihin lisättiin seurakunnan muu papisto kirkkoherran lisäksi, aina ei käytetty samaa nimikettä kuin kirjan muissa osissa samalla henkilöllä oli. Viipurin yhdistetyssä ruotsalaisessa ja suomalaisessa seurakunnassa ilmoitettiin ensimmäiseksi kappalaiseksi esimerkiksi vuoden 1860 tiedoissa Sven Hougberg tittelillä ”Vice Pastor” (Finlands stats-kalender, 1860, 223). Tämä oli ilmeisesti hänen virallisin tittelinsä. Kun hänet mainitaan sairaalan johtokunnan jäsenenä hieman myöhemmin, nimikkeenä annetaan ”Vice Pastor och Arkidiakonus” (Finlands stats-kalender, 1860, 300). Tässä on ehkä nähtävissä edellä mainittua arvostuksen osoittamista.

Historiadokumenteissa ei ole käsitelty sitä, mistä syystä arkkidiakonin nimikkeen käytöstä luovuttiin. Tärkeä selityspenuste löytyy kuitenkin ajoituksesta, joka osuu lähelle Schaumanin kirkkolain syntyä 1860-luvun lopulla. Sitoutuminen kirkkolain tuntemiin papin virkanimikkeen ilmaisuihin saattoi myötävaikuttaa nimikkeestä luopumiseen.⁹ Tosin arkkidiakonin tai diakonin nimikettä ei tunnettu virkanimikkeenä edellisissäkään kirkkolaeissa.

Vieläkin lainsäädäntöuudistusta merkittävämpi muutos liittyy 1800-luvun puolimaissa alkaneeseen suurempaan murrokseen: koko diakonian käsite alkoi muuttua (Latvus, 2011, 182–183; Malkavaara, 2021, 135). Kyse oli samasta modernisaatioprosessista, jonka vuoksi kirkkolainsäädäntöäkin uudistettiin. Tässä tilanteessa diakonian piirissä syntyi uusia professioita, ja professionalisoituminen koski myös vanhoja ammatteja kuten papin ammattia. 1800-luvun jälkipuoliskolla papiston sosiaalinen tausta muuttui nopeasti talonpoikaiseksi ja säätypapin rooli alkoi puolestaan murtua (Björklund, 1939, 28–39; Tuusa, 2014, 78–83). Nyt ei myöskään arkkidiakonin arvonimi vaikuttanut enää ajanmukaiselta. Kenties siksi syntyi tulkinta, ettei arkkidiakonin nimikkeellä tunnettu papinvirka luterilaisuuteen edes kuulunut; viimeisten arkkidiakonien vaivuttua unohdettuun osaan kirkkohistoriaa syntyi tulkinta, että jo reformaatio oli lakkauttanut virkanimen. Tämän tulkinnan käsillä oleva artikkeli korjaa.

Epilogi

Yllä esittämämme aineisto osoittaa, että Suomessa on ollut arkkidiakoneja reformaation jälkeisenä aikana varsin paljon. Diakonin nimikkeen käyttö avustavasta papista on reformaation jälkeisissä kirkkoissa ollut yleistä (Ryökäs, 2011; Ryökäs, 2021). Myös Suomessa osaa papeista on kutsuttu diakoneiksi, esimerkiksi vastaanottajina kun piispa Rothoviuksen papiston kiertokirje vuonna 1641 oli suunnattu ”Reverendis Dn. Praepositis, Pastoribus et Diaconis Dioecesanis” (Samling, 1836:95). Johtavaa kappalaista on erotuksena alemmista kappalaisista (diakoneista) kutsuttu hiippakuntakeskuksissa arkkidiakoneiksi, ja näin on toimittu tuomiokirkkoseurakunnissa 1800-luvun puoliväliin asti. Kyse lienee arvonannon osoituksesta.

Itse termi esiintyi alkuvaiheessa pelkästään latinasta poimitussa kirjoitusasussa ”archidiakonus”. Vähitellen sen kirjoitusasu näyttäisi liukuvan lähemmäksi kieliympäristöään, ja lopputulemana 1800-luvulla on selkeä omakielisten ilmaisujen ”ärkediakon” ja ”arkkidiakoni” käyttö. Tuomiokapitulien ja seurakuntien alkuperäisdokumentteihin paneutuminen saattaisi vielä tarkentaa näitä arvioita, mutta tässä yhteydessä siihen ei ollut mahdollisuuksia.

Arkkidiakonin nimike on kuitenkin jo palannut kirkolliseen keskusteluun, mutta nyt hieman erilaisissa yhteyksissä. Suomessa on ollut 1900-luvulla ”arkkidiakoni”-nimike käytössä. Sen antoi Suomen diakonien liitto (SDL) kunnianimenä Erkki Jeskaselle vuonna 1998 (Helsingin Sanomat 17.2.1998). Toisaalta, kun vuonna 2004 etsittiin englanninkieliseen käyntikorttiin sopivaa ilmaisua silloin perustetuille hiippakuntadekaaneille, päädyttiin Porvoon hiippakunnassa käyttämään ”sisällöllisen vastaavuuden vuoksi” ilmaisua ”archdeacon”.¹⁰

Alaviitteet

- 1 Hyödynnämme esimerkiksi Kansalliskirjaston digipalvelua sekä sivustoja <https://kansallisbiografia.fi> ja <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/>.
- 2 ”Kyrkoherden i den svenska församlingen biträddes av två kapellaner, av vilka den ena sedan gammalt kallades ärkediakon”. Palkkaustiedot vuodelta 1686.
- 3 Esimerkiksi Strandberg, 1832, 49–52, ei anna läheskään kaikille ns. ensimmäisen sarjan kappalaisille arkkiakonin tittelä, ja vain parille toisen sarjan kappalaiselle. Tiedot jäävät puutteellisiksi.
- 4 Selvittämättä jää, miksi Ruotsissa 1864 julkaistu tilastollinen katsaus Suomen suuruhtinaskunnasta kertoo Turussa olleen arkkiakonin, ”arkkiakonius” (Beskrifning, 1864, 53). Esipuheessa tosin mainitaan, että teoksen ei voi katsoa korvaavan ”vetenskaplik Statistik”. Kyseessä lienee pelkkä lapsus.
- 5 Keuruulle oli asetettu vaalichdolle ”Archi-Diaconus wid Domkyrko Swenska församlingen ... Erland Rosenback”.
- 6 Niinpä Hougberg mainitaan ensimmäisenä kappalaisena esimerkiksi WAB:n numerossa 3/21.1.1837, 4/28.1.1837 ja 6/11.2.1837, mutta arkkiakonina myöhemmin, alkaen numerosta 7/18.2.1837.
- 7 Esimerkiksi vuoden 1844 valtionkalenterin (Finlands stats-calender, 1844, 222–224) mukaan hallintoelimessä nimeltä ”Lazarett- och Curhus-Directionen” toimi Hämeenlinnan läänissä ”Prost och Kyrkoherde”, Viipurin läänissä ”Vice Pastor och Archi-Diaconus”, Mikkelin läänissä ”Stads-Predikant”, Kuopion läänissä ”Stads-Kapellan, vice Pastor”, Vaasan läänissä ”Prost och Kyrkoherde”, sekä Oulun ja Kajaanin läänissä kirkkoherra.
- 8 Arkistoiduissa lehtitiedoissa jumalanpalveluksen saarnaajista ei ole löydetty käytetyn arkkiakonin nimikettä.
- 9 Vuoden 1869 kirkkolaisista ei eikä sen varhaisemmissa versioissakaan ole mainintaa arkkiakonista tai diakoneista. Vuoden 1867 varhaisversio: <https://astia.narc.fi/uusiastia/viewer/?fileId=5977099942&aineistoId=470141579> - Viitattu 13.9.2022.
- 10 Gunnar Grönblomin sähköpostiviesti ER:lle 13.7.2022. Keskustelumuistiinpanot ER:n keskustelusta Gunnar Grönblomin kanssa 13.7.2022.

Lyhenteet

BB	Borgå Bladet
BT	Borgå Tidning
FAT	Finlands Allmänna Tidning
Fho	Förvalningshistorisk ordbok, https://fho.sls.fi/uppslagsord/5017/arkedjakne/
KPP	Kansallisbibliografia, papisto
KPPM	Kansallisbibliografia, paimenmuisto
KSW	Kanava, Sanansaattaja Wiipurista
PL	Pietarin Lehti
SVL	Suomalainen Wirallinen Lehti
TPM	Turun paimenmuisto, https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/seurakunta/5107 .
TUSÅ	Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo
W	Wiborg [sanomalehti]
WAB	Wiborcs Annonce Blad
WT	Wiborgs Tidning
YM	Ylioppilasmatrikkeli
ÅAT	Åbo Allmänna Tidning
ÅSFsml	Åbo svenska fsml
ÅT	Åbo Tidning / Åbo Tidningar
ÅU	Åbo Underrättelser
ÅD	Årkiakoni / Arkkidiakoni

Arkistot

Turun arkkiihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
A PÖYTÄKIRJAT JA ESITTELYLISTAT
A I Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja)
A I:25 Pöytäkirjat (1794–1794)
Helsingin Sanomien arkisto

Painamattomat lähteet

Keskustelumuistiinpanot ER:n ja Gunnar Grönblomin kanssa 13.7.2022.
Sähköposti ER:lle Gunnar Grönblomilta 13.7.2022.
Sähköposti ER:lle Kari Vappulalta 15.4.2021.

Muut lähteet ja kirjallisuus

- Akiander, M. (1868). *Herdaminne för forðna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. I delen. Bidrag till k annedom af Finlands natur och folk, utgifna av Finska Vetenskaps-Societeten. Trettonde Häftet. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.
- Akiander, M. (1869). *Herdaminne f r forðna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. II delen. Bidrag till k annedom af Finlands natur och folk, utgifna av Finska Vetenskaps-Societeten. Fjortonde Häftet. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.
- Alopaus, M. J. (1804). *Borgå gymnasii historia*. Första häftet. Åbo: Frenckell.
- Arkistojen portti (2022). Arkistojen portti, Vanha Suomi: http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Vanha_Suomi – Viitattu 12.9.2022.
- Askmark, R. (1943). *Svensk prästutbildning fram till  r 1700*. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia, 7. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Beskrifning (1864). *Beskrifning  fver Storfurstendömet Finland*. Statistisk handbok. Hernösand: J. A. Johansson.
- Cnattingius, H. J. (1952). *Diakonat och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- Colliander, O. I. (1910). *Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia VIII. Helsinki: Otava.
- Colliander, O. I. (1918). *Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan*. Toinen osa. Suomen kirkon papisto yhdeks nnell toista vuosisadalla. Ensimmäinen nide. A–E ynnä henkilöhakemisto. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia VIII. Helsinki: Otava.
- Daac, L. (1901). Om Bergens bispedømme i middelalderen. *Historisk tidskrift*. Utgivet af den Norske Historiske Forening. Fjerde række, andet band. Kristiania: 1904, 32–78.
- Fant, J. E. & L stbom, A. T. (1842). *Upsala  rkestifts Herdaminne*. Första delen. Upsala: Wahlstr m & L stbom.
- Finlands Stats-calender (1844). *Finlands Stats-calender f r skott- ret 1844*. Utgifven, efter Hans Kejsler. Maj:ts N digste F rordnande, af Kejslerliga Alexanders-Universitetet i Finland. Helsingfors: Frenckell & Son.
- Finlands Stats-Kalender (1860). *Finlands Stats-Kalender f r skottåret 1860*. Utgifven, efter Hans Kejslerliga Majest ts N digste F rordnande, af Kejslerliga Alexanders-Universitetet i Finland. Helsingfors: Frenckell & Son.
- Forsström, O. A. (1898). *Suomen keskiajan historia*. [Kuvallinen Suomen historia Vanhimmasta ajasta nykyaikaan saakka. Toinen osa: Suomen keskiajan historia.] Jyväskylä: Gummerus.
- G.[ummerus], J. (1909). Arkkidiakoni [lemma]. – *Tietosanakirja*. Ensimmäinen osa, A–Confort. Toimittanut Yrjö Wichmann et al. Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Handlingar (1872). *Handlingar rörande Sveriges historia*. Andra serien. II. Kyrko-Ordningen och Förslag dertill före 1686. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner, Kongl. boktryckare.
- Heininen, S. (2005). Vanha Viipurin hiippakunta 1554–1711. – S. Heininen (toim.), *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Edita, 11–64.
- Hollander, S. A. (1874). *Biskopar och superintendenter i Sverige och Finland efter reformationen*. Stockholm: P. G. Berg.
- Holmquist, Hj. (1908). *De svenska domkapitlens förvandling till l rarekapitel 1571–1687*. Ett bidrag till kyrkoorganisationens och kyrkolagstiftningens historia i Sverige. Upsala: Akademiska.
- Kalm, P. (1754). *Adumbratio florae, dissertatione academica leviter delineata, quam, consensu ampl. facult. phil. in Reg. Acad. Abo ns. Turku: Jacob Merckell*.
- Knuutila, J. & Mäkelä-Alitalo, A. (2007).

- Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542. Åbo domkyrkas och prästerskaps inkomster 1541–1542.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lagus, V. G. (1889). *Album studiosorum Academiae Aboensis MDCXL–MDCCCXXVII: Åbo akademis studentmatrikel ä nyo upprättad. 1.* Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XI, 1. Helsingfors: Tidnings- & tryckeri-aktiebolagets tryckeri.
- Lagus, V. (1890). *Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL–MDCCCXXVII. Åbo Akademis studentmatrikel. Å nyo upprättad. 2.* Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XI, 2. Helsingfors: Tidnings- & tryckeri-aktiebolagets tryckeri. [Alkaa sivulta 109].
- Lagus, V. (1891). *Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL–MDCCCXXVII. Åbo Akademis studentmatrikel. Å nyo upprättad.* Förre Afdelningen 1640–1740. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XI, 3. Helsingfors: Tidnings- & tryckeri-aktiebolagets tryckeri.
- Leinberg, K. G. (1893). *Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 juli 1870.* Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utgifna Finska Vetenskaps-Societeten. Femtiondetredje Häftet. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets tryckeri. [Jyväskylä: Jyväskylä boktryckeri].
- Leinberg, K. G. (1895). Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne. – *Finska kyrkohistoriska sällskapets handlingar. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia I.* Helsingfors: Finska kyrkohistoriska sällskapets förlag, 31–197.
- Leinberg, K. G. (1903). Åbo stifts herdaminne 1554–1640. Finska kyrkohistoriska sällskapets handlingar. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia V. Helsingfors: Hufvudstadsbladets nya tryckeri.
- Lindeqvist, K. O. (1889). *Pikku vihan aika Suomessa.* Hämeenlinna: Hämeen sanomainsäkeyhtiön kirjapaino.
- Malkavaara, M. (2021). Diakonia. – I. Huhta & J. Meriläinen (toim.), *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa.* SKHST 242. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 135–164.
- Markkola, P. (2002). *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920.* Tampere: Suomen kirjallisuuden seura.
- Nikula, O. (1972). Åbo stads historia, 1721–1809, [del 2], Åbo: Sydvästkust.
- Nykysuomen sanakirja (1951–1961). [Sadenniemi, Matti,] *Nykysuomen sanakirja 1–6.* Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: WSOY.
- Parvio, M. (1964). Turun tuomiokapitulisiääntö 1600-luvun alkupuolelta. – *Turun historiallinen arkisto XVII.* Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja XVII. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 113–138.
- Perälä, V. (1908). Karl Gabriel Leinberg (+). *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1908. 23–29.
- Ranta, R. (2000). Vanha Suomi tutkimuskohteeksi. – K. Keskinen (toim.), *Haminan hiippakunta 1743–1812.* Helsingin yliopisto, Aikuiskoulutuskeskus, Kotkan yksikkö, Julkaisuja nro 2. Kotka: Helsingin yliopisto, 5–7.
- Rein, G. (1842). *Storfurstendömet Finlands Statistik.* Öfversättning. Stockholm: L. J. Hjerta.
- Rudeen, T. (1705). Neshikot sive oscula veterum, auxiliante supremo! [S.l.]: Jo. Wal.
- Ryökäs, E. (2014). ”Diakonia” ennen diakoniana. Diakoniakäsite eurooppalaisissa yleis-tietokirjoissa 1600–1800-luvuilla. *Diakonian tutkimus* 1/2014, 32–49.
- Ryökäs, E. (2021). Deacon before Diaconia. The concept of deacon in early European general encyclopaedias. E. Schlarb (toim.), *Den Orient erforschen, mit Orthodoxen leben. Festschrift für Martin Tamcke zum Ende seiner aktiven Dienstzeit.* Wiesbaden: Harrassowitz, 740–756.
- Ryökäs, E. (2022). Archidiaconus – en bortglömd sida av de lutherska diakonernas

- historia i Sverige? *Kyrkohistorisk årskrift* 2022, 80–96.
- Samling (1836). *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564–1700: Suplement till Utdrag ur Domkapitlets Circulär-Bref, af G. G. Hällström* [utg. af Wilhelm Lagus]. Första delen. Åbo: Hjelt.
- Spectrum (1981). *Spectrum tietokeskus*. 16-osainen tietosanakirja. 14. osa, A–J. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Spinks, B. D. (2022). [lemma Office, 4. Protestantism] c. Anglican. *Religion Past and Present*. http://dx.doi.org/10.1163/1877-5888_rpp_COM_00615. – Viitattu 12.4.2022.
- Strandberg, C. H. (1832). *Åbo stifts beredamne ifrån Reformationens början till närvarande tid*. Första delen. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- Teinonen, S. A. (1975). *Teologian sanakirja: 7400 termiä*. Helsinki: Kirjaneliö.
- Turun (1968). *Turun akatemian konsistorin pöytäkirjat. Consistorii Academici Aboensis protokoll XV, 1742–1747*. Helsingin Yliopisto – Helsingfors Universitet. Helsinki: Frenckellin kirjapaino.
- Wasastjerna, O. (1879). *Åttar-Taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln*. Första delen. Borgå: [Utgifvarens förlag].
- Väisänen, M. (2001). Leinberg, Karl Gabriel (1830–1907). *Kansallisbiografia*. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk-s-kg-006193> – Viitattu 17.4.2023.
- Väänänen, K. (1975). *Pappisivistys Vanhassa Suomessa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 96. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Väänänen, K. (2000). Haminan hiippakunnan papisto. – K. Keskinen (toimittanut), *Haminan hiippakunta 1743–1812*. Helsingin yliopisto, Aikuiskoulutuskeskus, Kotkan yksikkö, Julkaisuja nro 2. Kotka: Helsingin yliopisto, 16–25.